

Hélène Włodarczyk

(Université Paris-Sorbonne)

André Włodarczyk

(Universités Ch. de Gaulle - Lille 3 & Université Paris-Sorbonne)

O PRAGMATYCZNEJ NATURZE PREDYKACJI (czyli o metainformacji w orzekaniu językowym)

About the Pragmatic Nature of Predication (or about meta-information in linguistic predication)

Summary

This paper is an attempt at presenting in a nutshell the long and complex history of the concepts of subject and predicate both in logic and linguistics in order to shed light on the pragmatic apprehension of these concepts proposed recently in the meta-informative centering (MIC) approach. Although this new linguistic theory revisits notions belonging to a tradition in language philosophy that is more than two thousands years old, it takes into account modern neurolinguistic and artificial intelligence research, especially results concerning the importance of attention sharing as well as the idea of knowledge sharing, and applies them to linguistic communication.

Key-words: subject, predicate, logics, linguistics, information, meta-information, centres of attention in the utterance, given and new status.

1. Wstęp

Pojęcia podmiotu i orzeczenia sięgają czasów filozofii greckiej i używane były do opisu języków europejskich. W drugiej połowie XX w., w wyniku postulatów dotyczących oddzielenia językoznawstwa od psychologii z jednej strony, a pod wpływem rozważań teoretycznych nad gramatyką generatywną – z drugiej, lingwiści zastąpili terminy *podmiot* i *orzeczenie* terminami *fraza nominalna* i *fraza czasownikowa*. Jednakże pod koniec ubiegłego stulecia, w związku z komputerowym przetwarzaniem języków naturalnych, twórcy nowych sformalizowanych teorii lingwistycznych powrócili do tych pojęć. Obecnie coraz częściej spotyka się opinie o przydatności terminów *podmiot* i *orzeczenie* nie tylko w lingwistyce funkcjonalnej.

Celem tego artykułu jest uzasadnienie powrotu do pojęć *podmiot* i *orzeczenie*¹ w ramach teorii metainformacyjnego centrowania uwagi, upowszechnianej pod akronimem MIC². Ponadto postaramy się odnieść nasze nowe definicje wymienionych pojęć zarówno do logiki formalnej (sekcja 2), jak i do badań lingwistycznych (sekcja 3). Ostatnie sekcje (4 i 5)

¹ W języku polskim wyrazów ‘predykat’ i ‘orzeczenie’ najczęściej używa się zamiennie, jednakże w artykule użyliśmy następującego rozróżnienia: “predykat” oznacza wskazanie na tę część zawartej w wypowiedzi *informacji*, która **nie** jest podmiotem, zaś “orzeczeniem” odnosi się do *frazy nie* będącej “podmiotem”.

² Od *Meta-Informative Centering*, zob. Włodarczyk A., Włodarczyk H. 2013; Włodarczyk A. 2015; Bojar, Włodarczyk 2016.

przedstawiają ujęcie predykcji w teorii metainformacyjnego centrowania uwagi oraz zastosowanie MIC do opisu języka polskiego.

2. Predykcja logiczna

Przypomnijmy zatem, że trudności ze sformułowaniem adekwatnej definicji predykcji sięgają początków filozofii, mimo iż pojęcie to opiera się na intuicji dotyczącej budowy najbardziej charakterystycznych, wręcz elementarnych, komunikatów językowych. Logicy często przyznają, że jeśli chodzi o orzeczenie, to „dzieje logiki są tu w wielkiej mierze dziejami błędu” (Geach 1971: 283). Donald Davidson twierdzi, że problem predykcji wciąż nie doczekał się „zadowalającego rozwiązania” (Davidson 2005: 4), a czeski filozof Jaroslav Peregrin twierdzi wręcz, że „nie ma niczego takiego jak predykcja” (Peregrin 2011: 29). Definicja podmiotu także sprawia wiele kłopotów, i to nie tylko lingwistom (por. np. Hołówka 1975).

W opinii filozofa Petera T. Geacha, Arystoteles „przejął od Platona tezę, że istnieje zasadnicza różnica pomiędzy dwoma rodzajami wyrazów: nazwami (*onomata*) i orzecznikami (*rhemata*)”³, oraz że najprostsze zdanie składa się właśnie z nazwy i orzecznika (Geach 1971: 283). Arystoteles pisał w *De Interpretatione*, że orzeczniki „zawsze wyrażają to, co o czymś innym powiedziano” (cytat według Geacha 1971).⁴ Jednakże, jak to przedstawia P. T. Geach, w swych późniejszych pracach skupił się na zasadach rozumowania (sylogizmach), co stało się powodem odrzucenia różnicy między *nazwą* a *orzecznikiem* na rzecz tezy o „wymienialności (terminów)”:

W każdym bowiem sylogizmie przesłanki są dwoma zdaniami kategorycznymi, czyli orzekającymi; mają jeden termin wspólny, tzw. „termin średni”; na podstawie tych przesłanek dochodzimy wreszcie do konkluzji zawierającej po eliminacji „terminu średniego” dwa terminy pozostałe. Nietrudno wykazać, że w każdym rozumowaniu o takiej budowie co najmniej jeden z trzech terminów grać będzie w jednym ze zdań rolę podmiotu, a w drugim — rolę orzecznika. (Geach 1971: 286)

Warto przypomnieć następujący słynny sylogizm:

przesłanka większa: Każdy człowiek jest śmiertelny.

przesłanka mniejsza: Sokrates jest człowiekiem.

wniosek: Zatem Sokrates jest śmiertelny.

W powyższym sylogizmie wyraz *człowiek* w przesłance większej jest terminem w roli podmiotu, w przesłance mniejszej zaś występuje w roli orzecznika.⁵

Według P. T. Geacha Arystoteles, tworząc sylogistykę, porzucił pierwotną ideę Platona, by – zwłaszcza w późniejszych rozważaniach – określić predykcję jako wyrażającą sąd dotyczący pewnej substancji (podmiotu), której orzeczenie przypisuje pewną własność. Większość logików uważa, iż definicja predykatu została po raz pierwszy sformalizowana przez niemieckiego logika, filozofa i matematyka Gottloba Fregego (1848-1925). Zdefiniował on predykat (nazwijmy go „predykatem formalnym”) jako funkcja zdaniowa. Stosując tak zdefiniowany predykat do analizy języka, można przedstawić wypowiedź jako wyrażenie zbudowane na podstawie tej funkcji.

³ Terminy *onoma* (nazwa) i *rhema* (orzecznik) Platon wprowadził w dialogu p.t. *Sofista*.

⁴ Z naszego punktu widzenia ważne jest „mówienie o czymś”, w teorii MIC określane po angielsku jako *aboutness*.

⁵ Warto dodać, że w języku polskim rzeczownik może być używany jako orzecznik wprowadzony przez czasownik posiłkowy *jest* i – jak sam Peter Geach (1971), pisząc po polsku, podkreślił – wymaga użycia formy rzeczownika w narzędniku: *człowiekiem*.

P.T. Geach (1980: 49-50) twierdził jednak, że w fregowskiej definicji predykcji czysto językowy charakter związku, jaki cechuje podmiot i orzeczenie, został zatarty. W konsekwencji w logice problem predykcji pozostaje po dziś dzień kontrowersyjny.

Byłoby niezmiernie pożądane, gdyby udało się sformułować ściśle taką teorię logiczną, która czyniłaby zadość wymaganiom Arystotelesa, nie zamazując jednak różnicy między nazwami i orzecznikami. Sądzę, że teoria taka przywracałaby w pełni to, co Arystoteles utracił – byłaby niczym raj odzyskany po upadku. (Geach 1971: 290)

Droga do rozwiązania problemu predykatu w logice wiedzie przez pragmatykę. Podążając śladami Ludwiga Wittgensteina i Jamesa Austina, próbę uwzględnienia pragmatyki w odziedziczonej po G. Fregem i B. Russellu definicji predykatu podjął D. Davidson (2005: 49-50). Aby sprawdzić, czy w wyniku podstawienia stałych na miejsce zmiennych otrzymamy zdanie prawdziwe, należy przede wszystkim ustalić, jak dany predykat został użyty w określonym akcie mowy. Davidson włączył do tych rozważań definicję prawdy Alfreda Tarskiego, ponieważ w jego rozumieniu predykat przyjmuje wartości dopiero w akcie mowy, w którym udział biorą użytkownicy tego samego języka, posiadający ponadto wspólną wiedzę o świecie.

W wyniku tych roztrząsań jedni filozofowie (bliźsi logice) są skłonni twierdzić, że – jak już wspomniano wyżej – „nie ma niczego takiego, jak predykcja” (Peregrin 2011), podczas gdy inni (bliźsi psychologii kognitywnej) uważają, że predykcja jest tym, co cechuje wyłącznie umysł ludzki (Bogdan 2005). Jeżeli jednak przyjąć – jak w teorii MIC – że predykat (właściwiej: orzeczenie) jest wykładnikiem **metainformacji** w składni języków naturalnych (zob. niżej), to koncepcja poznania według Radu Bogdana w pełni potwierdza tezę Henryka Greniewskiego, iż „występowanie metainformacji to jedna z istotnych cech różniących człowieka od zwierzęcia” (Greniewski 1970: 36).

3. Predykcja w badaniach lingwistycznych

Problematyka niniejszego artykułu dotyczy zarazem teorii predykcji i teorii struktur tematyczno-rematycznych wypowiedzi, zwanej także teorią struktur informacji (*information structure*)⁶. Obydwa te zagadnienia stanowiły, i do dziś stanowią, dwie odrębne dziedziny badawcze w językoznawstwie ogólnym. Postaramy się zatem zasygnalizować wyłącznie te wątki różnych poglądów, które wydają nam się ważne dla wyjaśnienia obu tych zagadnień w ramach jednej spójnej teorii lingwistycznej.

W lingwistyce drugiej połowy XX w. pojęcia *podmiot* i *orzeczenie* były często w opisach składniowych krytykowane, jako niedookreślone, wprowadzone intuicyjnie uchwytne, ale nie nadające się do formalizacji. W lingwistyce światowej takie podejście cechowało zwłaszcza badania nad bezpośrednimi składnikami frazowymi (*Immediate Phrase Constituents*), od roku 1957 prowadzonymi przez Noama Chomskiego oraz jego licznych kontynuatorów. W Polsce modelu składni formalnej, w którym terminy *podmiot* i *dopełnienie* zostały zastąpione przez *frazy rzeczownikowe* (różnie porozkładane w drzewiastych strukturach składników bezpośrednich), do opisu składni języka polskiego używali Zygmunt Saloni i Marek Świdziński (1988, wyd. 2 1998) i inni. Paradoksem jest jednakże fakt, że podczas gdy w połowie XX w. terminy *podmiot* i *orzeczenie* były w gronie czołowych badaczy gramatyki generatywnej – można by rzec – wręcz „zakazane”, w końcu XX w. ponownie pojawiła się potrzeba odniesienia się do tych pojęć (przynajmniej do pojęcia podmiotu) w dziedzinie przetwarzania języków naturalnych, a w nowych teoriach gramatycznych, na przykład takie pojęcia, jak SUB i COMP w gramatyce *HPSG (Head-driven Phrase Structure Grammars, Pollard & Sag 1994)* - w rzeczywistości - w pewnym

⁶ Strukturze tematyczno-rematycznej poświęcono liczne rozprawy. Wspomijmy jedną z ważniejszych pozycji książkowych, jaką jest niewątpliwie praca angielskojęzyczna Andrzeja Bogusławskiego (1977).

sensie nawiązywały do *podmiotu* i *dopełnienia*. Mogło to jednak nastąpić dopiero wtedy, gdy ściśle „formalną” składnię generatywną⁷ wzbogacono dzięki wprowadzeniu struktur cech semantycznych (*semantic feature structures*), co doprowadziło do utworzenia teorii *przypadków semantycznych* (*semantic cases*) niezależnej od teorii składni. Obecnie w lingwistyce informatycznej postuluje się (abstrakcyjne) struktury argumentowe (*argument structures*), skorelowane z odpowiednimi strukturami syntaktycznymi, wciąż jednakże pomijane jest pojęcie predykatu. Podobnie w niektórych teoriach lingwistycznych pomijany jest termin *orzeczenie* (Palmer 1994).

Terminy *podmiot* i *orzeczenie* były używane w lingwistyce polskiej jeszcze w połowie XX w. (mniej więcej do lat 70.). Posługiwali się nimi w swoich rozprawach o składni Zenon Klemensiewicz (1953, 1957) i Stanisław Jodłowski (1976). Z. Klemensiewicz definiował podmiot i orzeczenie, używając pojęć odnoszących się do ontologii: podmiot „nazywa tego ‘kogoś’ lub to ‘coś’, czyli przedmiot, który wykonuje jakąś czynność lub znajduje się w jakimś stanie” (Klemensiewicz 1957: 30), a orzeczenie „nazywa [...] zachowanie się podmiotu w teraźniejszości, przeszłości lub przyszłości” (op. cyt., s. 33). Orzeczenie jest sądem o istnieniu jakiegoś przedmiotu oznaczonego przez podmiot. Ogólnie, predykcję według Z. Klemensiewicza można streścić następująco: podmiot jako „byt przestrzenny” zaczyna istnieć w czasie dzięki orzeczeniu jako „bytowi czasowemu”. Właściwości składniowe podmiotu i orzeczenia polegają ponadto na ich hierarchicznych uwarunkowaniach: podmiot to ‘nadrzędnik’, orzeczenie zaś to ‘podrzędnik’ orzekania. Z punktu widzenia teorii MIC obecność sądu w definicji Z. Klemensiewicza nawiązuje do obecności osoby mówiącej, a to świadczy o potrzebie **pragmatycznego** podejścia do zagadnień orzekania. W ślad za Klemensiewiczem terminów *podmiot* i *orzeczenie* używał również S. Jodłowski (1976: 65). Autorzy późniejszych podręczników polskiej składni (Saloni i Świdziński 1988 i 1998; Grzegorzczkowska 1996, Nagórko 1996 i 2010, Świdziński 1997, Wróbel 2001), raczej unikają tych pojęć. Dopiero na początku XXI w. Aleksander Kiklewicz (2003) zauważył, że lingwistyka funkcjonalna nie może się bez nich obejść:

Usunięcie struktury podmiotowo-orzeczeniowej (jako struktury semantycznej bądź formalno-gramatycznej) stwarza jednak poważne komplikacje w opisie składni języków naturalnych. Podmiot jest prototypową funkcją semantyczną dla rzeczowników oraz dla zaimków rzeczownikowych w mianowniku. (Kiklewicz 2003: 119)

Autor ten słusznie podkreślił, że nie jest możliwe opisanie ani strony, ani diatezy bez pojęcia podmiotu, a zrozumienie problemu predykcji w językach naturalnych będzie napotykało trudności, dopóki lingwiści nie nakreślą wyraźniejszych granic między semantyką a pragmatyką oraz między semantyką a składnią. W rzeczy samej, tzw. „funkcja semantyczna podmiotu” w sensie „przedmiotu powiadomienia” dotyczy przebiegu komunikacji, czyli pragmatyki. Z drugiej zaś strony, nie ulega przecież wątpliwości, że związek zgody zachodzący między podmiotem a orzeczeniem należy do podstaw składni.

Obok badań prowadzonych w ramach lingwistyki funkcjonalnej, w których usiłuje się uniezależnić definicję predykcji od logiki, od dawna równolegle istniała w lingwistyce tendencja logicyzująca. Przypomnijmy, że ponad trzysta lat temu ukazała się we Francji *Gramatyka z Port Royal* (Arnaud, Lancelot 1660), której autorzy – jako filozofowie – w swych analizach zdań brali pod uwagę struktury logiczne: rozdział poświęcony pojęciom podmiotu i predykatu zawiera opisy przekształceń składniowych, których celem jest sprowadzenie zdań językowych do schematów zdań logicznych (patrz: Pariente 1984). Jednakże dopiero w drugiej połowie ubiegłego stulecia powstała w pełni sformalizowana „gramatyka uniwersalna” Richarda Montague'a (Montague 1970), bodaj najważniejsze wydarzenie w badaniach nad logiką języków naturalnych.

⁷ „Formalna” w tym sensie, że nie uwzględnia semantyki, lecz tylko relacje syntagmatyczne w wypowiedzi.

W opisie składni języka polskiego Stanisław Karolak (1972, 1984, 2002)⁸ użył pojęć logicznych, by zdefiniować wykładniki językowe predykatu i jego argumentów jako „wyrażenia predykatywne” i „wyrażenia argumentowe”. W tym ujęciu wyrażenia argumentowe „służą do wskazywania przedmiotów, czyli do funkcji referencyjnej”, a wyrażenia predykatywne „do opisywania, charakterystyki wskazanych przedmiotów, czyli do pełnienia tzw. funkcji askryptywnej” (Karolak 1984: 21). Paradoks tych w istocie semantycznych rozważań polega na tym, że zostały one wyłożone w rozprawie pod tytułem *Składnia* (Karolak 1984). Według tego lingwisty bowiem składnia winna „opisać kombinatorykę jednostek formalnych na podstawie kombinatoryki jednostek pojęciowych” (Karolak 2002: 6). Nie ulega zatem wątpliwości, że S. Karolak zapożyczył definicje predykatu i argumentu bezpośrednio z logiki klasycznej, zwanej także logiką predykatów pierwszego rzędu, w konsekwencji czego nie posługiwał się w ogóle pojęciem podmiotu, ponieważ pojęcie to odnosić by się musiało do jednego, wyróżnionego argumentu. A przecież między argumentami predykatów logicznych nie zachodzą żadne zależności hierarchiczne. Dla przykładu struktura semantyczna zdania *Student czyta książkę*. może być przedstawiona jako dwuargumentowy predykat logiczny *czytać(student, książka)*, w którym poza indeksami argumentów trudno by się doszukiwać innych uwarunkowań strukturalnych (w pewnym sensie za wyjątek można by uznać stanowisko Karolaka, który podmiot logiczny utożsamia z tematem wypowiedzi).

Jak widać, sposób użycia pojęcia *predykatu* w sensie logicznym pociąga za sobą poważne konsekwencje w opisie języków naturalnych. Fakt ten odnotował P.T. Geach, mówiąc nawet o „upadku Arystotelesa” (patrz wyżej). Przyczyną problemów związanych z definicją podmiotu w lingwistyce XX w. były zatem trudności, jakie nastęrczała analiza składników syntaktycznych wypowiedzi, będących wykładnikami zarówno treści semantycznych, jak i pragmatycznych⁹.

4. Rola informacji i metainformacji w wypowiedziach językowych

Z uwagi na brak w pierwszej połowie XX w. potrzeby wyraźnej definicji informacji w lingwistyce termin ten używany jest do dzisiaj inuicyjnie. Tak też my sami czyniliśmy do 2003 roku.

Uwzględnienie metainformacji w językach naturalnych jest związane z rolą uwagi w strukturyzacji wypowiedzi. W pierwszej fazie rozwoju teorii MIC (od lat 1990 do 2003 roku) jej proponenci używali ogólnie stosowanego przez lingwistów terminu *struktura informacyjna* (*information structure*). Termin *metainformacja* wprowadzony został (A. Włodarczyk 2004) na wzór definicji zaproponowanej przez Henryka Greniewskiego (1969). (Bojar i Włodarczyk, 2016 w druku)

Termin *informacja* został wprowadzony do lingwistyki przez szkołę praską i nadal jest stosowany do charakteryzowania formy, która nadawana jest treści w komunikacji językowej. Jednakże według nas to wszystko, co wzbogaca informację o dodatkowe wskaźniki, należy potraktować jako metainformację, czyli taką informację, która dotyczy innej informacji¹⁰. W zgodzie z innymi naukami kognitywnymi informację definiujemy jako „zawartość” semantyczną (nie zaś jako „rozczłonkowanie” wypowiedzi na dwie części: *novum* i *datum*). Zatem informacją nazywać będziemy językowy opis sytuacji, które

⁸ W lingwistyce anglojęzycznej podobnie postępowało się w nurcie badań, w którym jest mowa o tzw. strukturach argumentowych (*argument structures*), np. Wechsler 1995.

⁹ W niektórych podręcznikach (np. Nagórko 1996) autorzy wprowadzają rozróżnienie pomiędzy „podmiotem gramatycznym” a „podmiotem semantycznym”, zresztą bez wyraźnego określenia ich wzajemnych korelacji. Przed dwoma laty opublikowana została w Polsce bardzo wnikliwa dyskusja na temat możliwości lub niemożliwości połączenia zagadnień predykcji m. in. ze strukturami tematyczno-rematycznymi (Fontański, Kiklewicz -2014).

¹⁰ Jest to rozumienie zgodne z przyjętym przez cybernetyków (Greniewski 1970).

uznawane są za faktycznie zachodzące (*prawdziwe*). W logice informacją jest każde zdanie, któremu można przypisać wartość prawdy lub fałszu. W językach naturalnych zaś informacja, częściowo implicytna, występuje wyłącznie w metainformacyjnym „opakowaniu“.

Teoria metainformacyjnego centrowania¹¹ uwagi w wypowiedzi (MIC) powstała na skutek stosunkowo dużej trudności z rozgraniczeniem pomiędzy składnią a semantyką - z jednej strony oraz między semantyką a pragmatyką - z drugiej, dla celów analizy nawet najprostszych wypowiedzi. Teoria MIC została zastosowana do opisu różnych języków¹². Okazało się, że ani podejście składniowe ani podejście semantyczne nie są wystarczające, by opisać nawet najprostsze wypowiedzi przy pominięciu treści pragmatycznych.

W teorii MIC termin *informacja* odnosi się do treści wypowiedzi, stanowiącej przedmiot badań w opracowywanej równoległe z teorią MIC teorii semantyki asocjacyjnej (*associative semantics*, zob. Włodarczyk 2008, 2013: 3-20). W teorii tej sytuacje semantyczne są rozumiane jako zakotwiczone w czasie i przestrzeni ramy – statyczne lub dynamiczne – w których występują różni uczestnicy, pełniący rozmaite role: neutralne (w stanach) oraz aktywne i bierne (w czynnościach). W celu poinformowania (tj. zakomunikowania informacji) o danej sytuacji osoba mówiąca wyróżnia spośród jej składników semantycznych globalne, nadrzędne centrum uwagi (którego wykładnikiem jest **podmiot**) i ew. jedno lokalne, podrzędne centrum uwagi (wyrażane przez **dopelnienie bliższe**). Na przykład mówiący, który zamierza powiadomić słuchającego o sytuacji ‘obdarowania kogoś czymś przez kogoś innego’, wybiera jednego z uczestników (żywoтного lub nie) w taki sposób, by utworzyć globalne centrum uwagi. Porównajmy wypowiedzi (1)-(3):

- (1) *Piotr dał Marii kwiaty.*
- (2) *Maria dostała kwiaty od Piotra.*
- (3) *(Te) kwiaty zostały ofiarowane Marii przez Piotra.*

W powyższych wyrażeniach o tej samej treści (informacji) semantycznej zachodzi zmiana podmiotu. Dzieje się to w wyniku zmiany leksykalnej (inny czasownik w (2)) oraz zamiany gramatycznej strony czynnej na bierną w (3). Należy jednak podkreślić fakt, że wypowiedź zawierająca trzy frazy nominalne (jak wyżej) może mieć wraz z czasownikiem aż 44 warianty metainformacyjne, jeśli weźmiemy pod uwagę zarówno wypowiedzi **bazowe** (w których i podmiot, i orzeczenie mają ten sam **subiektywny** – bo z punktu widzenia mówiącego – status *datum* lub *novum*), jak i wypowiedzi **rozszerzone**, w których jedna fraza nominalna ulega topikalizacji lub fokalizacji¹³.

5. Orzekanie a centrowanie uwagi w wypowiedzi

Pojęcie metainformacji w teorii MIC (która nawiązuje do tradycji Platona i Arystotelesa, a więc do podziału wypowiedzi na dwa składniki) umożliwia wprowadzenie do opisu struktur języków naturalnych nowej definicji podmiotu i orzeczenia. Predykat wypowiedzi językowej odróżniony zostaje w tej teorii od „predykatu logicznego” *sensu stricto*¹⁴. Należy przy tym zwrócić uwagę na fakt, że struktury logiczne odnoszą się do niezliczonych typów relacji, jakie ludzki umysł potrafi wydobyć z obserwowanych zjawisk.

Przeanalizujmy pozornie najprostszy przykład wypowiedzi w języku polskim:

- (4) *Jan kocha Marię.*

¹¹ Teoria metainformacyjnego skupiania uwagi (MIC) została opracowana niezależnie od teorii centrowania uwagi w tekście (Grosz et al. 1986 i 1995). Także : Bojar i Włodarczyk, 2016 (w druku).

¹² Zob. Praca zbiorowa, wyd. Benjamins Pub. Co. (Włodarczyk André, Włodarczyk Hélène, 2013).

¹³ Na temat zastosowania teorii MIC do opisu języka polskiego i rosyjskiego zob. Włodarczyk H. 2009, 2012.

¹⁴ W odróżnieniu od różnorodnych prób definiowania tego pojęcia na potrzeby lingwistyki.

Analiza metainformacyjna tej wypowiedzi dzieli ją w sposób zupełnie oczywisty na podmiot (*Jan*) i orzeczenie (*kocha Marię*). Nowością jest tu jednak przydzielenie całej wypowiedzi statusu metainformacyjnego (*datum* lub *novum*), co jest często wynikiem motywacji semantycznych i/lub akomodacyjnych, jakie cechują frazy będące wykładnikami podmiotu i orzeczenia. Ma się rozumieć jednak, że poza kontekstem nie sposób często sprecyzować statusu metainformacyjnego wypowiedzi. Analiza logiczna (zwana czasem - jak wspomniano powyżej - analizą składniowo-semantyczną, por. Karolak 1984, 2002), przypisuje (4) formułę: *kochać*(*Jan, Maria*), będącą realizacją schematu **p(x,y)**. Tego rodzaju relacje, odzwierciedlające w sposób formalny sytuacje semantyczne, należy zaliczyć do poziomu informacyjnego (semantycznego) wypowiedzi, w konsekwencji czego zaproponowana w teorii MIC **metainformacyjna** definicja związku pomiędzy podmiotem a orzeczeniem - z jednej strony - pozwala powrócić do platońskiego pojęcia predykcji (w sensie orzekania, tj. **mówienia o czymś**), z drugiej zaś - określa, skądinąd dobrze znane, warunki **komunikacyjne** wypowiedzi (traktowane tutaj jako statusy wypowiedzi *novum* i *datum*) i przeciwstawia je warunkom **prawdziwościowym** zdania (Włodarczyk A., Włodarczyk H. 2008a). Takie rozumienie predykatu językowego (oraz nieodłącznego od niego, choć niekoniecznie wyrażonego w każdej wypowiedzi, a zatem niekoniecznie eksplicytnego, podmiotu) jest związane silniej z neuropsychologią kognitywną (Tomasello 2003) niż z logiką. To właśnie pojęcie uwagi¹⁵ pozwala na wyodrębnienie podmiotu językowego jako **frazy wyrażającej to, na czym mówiący skupia swoją uwagę oraz na co chce zwrócić uwagę osoby słuchającej**. Jako prekursora takiego ujęcia podmiotu wypowiedzi można wskazać psycholingwistę Russella Tomlina (1997). Warto podkreślić, że ze względu na powszechne traktowanie podmiotu jako frazy składniowej we współczesnej lingwistyce to zaproponowane przez Tomlina prekursorskie rozumienie podmiotu nie wywarło właściwego wpływu na rozwój myśli lingwistycznej.

W językach naturalnych podmiot wskazuje na globalne centrum uwagi, które nie jest w sposób konieczny i wystarczający związane z żadną rolą semantyczną. W zależności od treści semantycznej czasownika podmiot może wskazywać na uczestnika występującego w dowolnej roli: agensa, patiensu itp. Okazuje się, że taka definicja ma charakter bardziej uniwersalny aniżeli wszystkie inne definicje podmiotu (Włodarczyk, A., Włodarczyk, H. 2006), które wykorzystują kryteria składniowe lub semantyczne. Nie ulega bowiem wątpliwości, że w językach nominatywnych zachodzi **domniemany** (a to znaczy, że ani konieczny, ani wystarczający) związek pomiędzy podmiotem a uczestnikiem w roli agensa w wypowiedzi z czasownikiem w stronie czynnej, podczas gdy w językach ergatywnych związek ten zachodzi pomiędzy podmiotem a uczestnikiem w roli biernej w wypowiedzi z czasownikiem w stronie ergatywnej (zob. Włodarczyk A., Włodarczyk H. 2006, 2008b, 2013). Oczywiście, kiedy czasownik odnosi się do sytuacji z tylko jednym uczestnikiem (niezależnie od jego roli semantycznej), podmiot dotyczy tego właśnie uczestnika. Różnica między językami nominatywnymi a ergatywnymi nastrocza poważne trudności lingwistom, którzy odrzuciwszy pojęcia podmiotu i orzeczenia na rzecz tzw. struktury argumentowo-predykatowej nie mają możliwości odróżnienia podmiotu od agensa.

Z powyższych rozważań wynika wyraźnie, iż termin *podmiot* winien być stosowany wyłącznie w opisie struktury metainformacyjnej wypowiedzi jako określenie frazy wskazującej na globalne centrum uwagi, które motywuje daną wypowiedź. W różnych językach frazę podmiotową cechują różne wykładniki morfosyntaktyczne, takie jak forma

¹⁵ „Subjects are principally tools of fixing attention to a particular object or situation and predicates are tools of doing something in the context of attention thus already fixed.” (Bogdan 2009: 89)

przypadka, szyk wyrazów, ewentualnie związek zgody z czasownikiem. Używane czasami terminy *podmiot logiczny* czy też *podmiot pojęciowy* bez wątplenia poza nielicznymi wyjątkami oznaczają uczestnika sytuacji w roli agensa (inaczej mówiąc: w czynnej roli semantycznej) lub też w roli tematu (np. Karolak (1984 : 30-40, 2002 : 230-243) traktował 'podmiot logiczny' jako **temat**, czyli 'to, o czym jest mowa'), który miałby występować w każdej wypowiedzi.

W teorii MIC terminy *podmiot*, *dopełnienie* (bliższe), *topik* oraz *fokus* zdefiniowane zostały metainformacyjnie jak następuje:

1. **podmiot** to fraza rzeczownikowa wypowiedzi **bazowej** (o statusie metainformacyjnym *datum* lub *novum*), odpowiadająca **globalnemu** centrum uwagi, orzeczeniem zaś to fraza czasownikowa [przykłady (5) i (6) poniżej],
2. **dopełnienie** (bliższe) to fraza rzeczownikowa będąca składnikiem orzeczenia w wypowiedzi **bazowej** (o statusie metainformacyjnym *datum* lub *novum*), odpowiadająca **lokalnemu** centrum uwagi [*Marię*] w przykładzie (4) powyżej],
3. **topik** - dowolna fraza wypowiedzi **rozszerzonej** o statusie metainformacyjnym *datum* odpowiadająca **globalnemu** centrum uwagi [przykład (7) poniżej],
4. **fokus** - dowolna fraza wypowiedzi **rozszerzonej** o statusie metainformacyjnym *novum* odpowiadająca **lokalnemu** centrum uwagi [przykład (8) poniżej].

Zwróćmy uwagę na fakt, że - jak powiedziano wyżej - wypowiedzi bazowe cechuje w całości status metainformacyjny *datum* lub *novum*, podczas gdy wypowiedzi **rozszerzone** charakteryzują się kontrastem pomiędzy statusami *datum* i *novum*: wykładnik globalnego centrum uwagi o statusie *datum* to **topik**, a wykładnik lokalnego centrum uwagi o statusie *novum* - **fokus**. Ponadto należy z naciskiem stwierdzić, że często używany termin *podmiot psychologiczny* jest niejednoznaczny, ponieważ odpowiada częściowo **podmiotowi**, a częściowo **topikowi** lub nawet **fokusowi**. Należy także zaznaczyć, że zarówno topik, jak i fokus należą do *wyższego poziomu metainformacji*¹⁶, powodując tym samym *rozszerzenie metainformacyjne wypowiedzi*¹⁷, jako że centra uwagi z *poziomu niższego*¹⁸ (podmiot i dopełnienie bliższe) mogą być także obecne lub tylko implicytne w tych wypowiedziach.

Przykłady (5) i (6) ilustrują wypowiedzi bazowe, podczas gdy przykłady (7) i (8) - wypowiedzi rozszerzone.

- (5) *Satelity krążą wokół Ziemi.*
Podmiot Datum + Orzeczenie Datum
- (6) *Satelita X03 przestał nadawać.*
Podmiot Novum + Orzeczenie Novum
- (7) *Co do satelity X03, to został zniszczony.*
Podmiot || Topik Datum + Orzeczenie || Komentarz Novum
- (8) *To satelita X03 został zniszczony.*
Podmiot || Fokus Novum + Orzeczenie || Tło Datum

Łatwo zauważyć, że frazy motywowane przez uwagę (podmiot i dopełnienie bliższe) nie posiadają eksplicytnych wykładników ról semantycznych. To znaczenie czasownika oraz wiedza o świecie pozwalają na właściwą interpretację ról semantycznych w skorelowanej z nimi sytuacji. Tym właśnie podmiot i dopełnienie bliższe różnią się od dopełnień dalszych oraz okoliczników, które wyrażają bezpośrednio role semantyczne, zakotwiczenia czasowo-przestrzenne oraz inne okoliczności.

Z uwagi na to, że w przykładach (9) i (10) poniżej frazy nominalne *rząd* i *naród* mają synkretyczne formy mianownika i biernika, za interpretację jednej z nich jako podmiotu, drugiej zaś jako dopełnienia odpowiada kanoniczny szyk wyrazów w wypowiedzi bazowej

¹⁶ Zob. Praca zbiorowa, wyd. Benjamins Pub. Co. (Włodarczyk André, Włodarczyk Hélène, 2013: 65).

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

(Subject-Verb-Object), przy czym zachodzi domniemany związek między podmiotem a agensem. Należy również podkreślić, że odpowiednie role semantyczne w każdej wypowiedzi przypisywane są podczas interpretacji semantycznej na podstawie szczegółowej wiedzy o sytuacji, wyrażanej przez przyimkowe frazy okolicznikowe.

(9) *Rząd sędzi naród (w trybunałach).*

Podmiot *Datum* + Orzeczenie *Datum*

(10) *Naród sędzi rząd (podczas wyborów).*

Podmiot *Datum* + Orzeczenie *Datum*

Dodajmy jeszcze, że wypowiedzi (9) i (10) można, zmieniając szyk wyrazów oraz intonację, przekształcić w wypowiedzi rozszerzone, zawierające topikalizowane dopełnienia (11) i (12):

(11) *Naród [pauza] sędzi rząd (w trybunałach).*

Topik || Dopełnienie *Datum* + Komentarz || Orzeczenie *Novum*

(12) *Rząd [pauza] sędzi naród (podczas wyborów).*

Topik || Dopełnienie *Datum* + Komentarz || Orzeczenie *Novum*

ale także i topikalizowane podmioty:

(13) *Rząd [pauza] sędzi naród (w trybunałach).*

Topik || Podmiot *Datum* + Komentarz || Orzeczenie *Novum*

(14) *Naród [pauza] sędzi rząd (podczas wyborów).*

Topik || Podmiot *Datum* + Komentarz || Orzeczenie *Novum*

Metainformacyjne ujęcie orzekania umożliwiło połączenie - w ramach jednej teorii - pojęć 'topik' i 'fokus' z pojęciami 'podmiot' i 'dopełnienie' z jednoczesnym wskazaniem na podobieństwa i na różnice pomiędzy wypowiedzią bazową, należącą do pierwszego poziomu metainformacyjnego, a wypowiedzią rozszerzoną, należącą do drugiego poziomu metainformacyjnego. Frazy, które na pierwszym poziomie metainformacji są centrowane wyłącznie jako podmioty lub dopełnienia, na poziomie wyższym (metainformacji) mogą ulegać topikalizacji lub fokalizacji.

6. Zakończenie

Od czasów Fregego zarówno w logice, jak i w lingwistyce (zwłaszcza w teorii gramatyk kategoryalnych, Montague 1970), terminy *predykat* oraz *argument* używane są zwykle w sensie formalnym, a więc jako formuły wyrażające relacje i ich elementy, spośród których żaden nie jest wyróżniony. Wymiar pragmatyczny jest w tym ujęciu uwzględniany jedynie o tyle, o ile kontekst aktu mowy jest brany pod uwagę w interpretacji formuł logicznych pod względem warunków prawdziwości. Natomiast lingwiści niewzorujący się na logice sprowadzili zagadnienie predykcji do schematu składniowego, w którym predykat stanowi węzeł (*nexus*) zdania, podmiot zaś musi być frazą rzeczownikową uzgodnioną z frazą czasownikową pod względem osoby, rodzaju i liczby, konieczną aby mogło powstać minimalne zdanie gramatyczne.

Teoria metainformacyjnego centrowania uwagi (MIC) z jednej strony definiuje pojęcia orzeczenia i predykatu w ramach pragmatyki, z drugiej zaś wykorzystuje pojęcie uwagi, które w najnowszych badaniach w dziedzinie psychologii rozwojowej uznano za istotne dla komunikacji językowej. Okazuje się zatem, że pragmatyczna definicja predykcji umożliwia integrację w jednej spójnej teorii funkcji podmiotu i dopełnienia z funkcjami topikalizacji i fokalizacji, uważanymi tradycyjnie za należące do odrębnych dziedzin badawczych.

Bibliografia

Arnauld Antoine, Lancelot Claude, 1660, *Grammaire générale et raisonnée: contenant les fondements de l'art de parler...* réimpression: Éditions Allia (2010); w polskim

- przekładzie: *Powszechna gramatyka racjonalna (Gramatyka z Port-Royal), Język – Myśl – Rzeczywistość*, Warszawa 1991.
- Bogdan Radu J., 2009, *Predicative minds. The Social Ontogeny of Propositional Thinking*. Cambridge (Mass): MIT Press.
- Bogusławski Andrzej, 1977, *Problems of the Thematic-Rhematic Structure of Sentences*, Warszawa: PWN, s. 315.
- Bojar Bożenna, Włodarczyk, Hélène, 2016 (w druku), Orzekanie i informowanie, [w:] *Język, Komunikacja, Informacja*, red. Piotr Nowak i Ilona Koutny, Poznań.
- Barbara J. Grosz and Candace L. Sidner (1986) Attention, Intentions, and the Structure of Discourse. *Computational Linguistics*, 12(3):175–204.
- Barbara J. Grosz, Aravind K. Joshi, and Scott Weinstein (1995) Centering: A Framework for Modeling the Local Coherence of Discourse. *Computational Linguistics*, 21(2):203–226.
- Davidson Donald, 2005, *Truth and Predication*, Harvard University Press. Cambridge, Mas. London, England. 180 p.
- Fillmore Charles, 1968, The case for case, in E. Bach and R. Harms, eds, *Universals in Linguistic Theory*. Holt, Rinehard and Winston, New York.
- Fontański Henryk i Kiklewicz Aleksander, 2014, Dwugłos w kwestii rozczłonkowania wypowiedzenia: czy i w jakim stopniu różne płaszczyzny analizy składniowej są od siebie niezależne ?, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, LXX: 29-56.
- Frege Gottlob, *Pisma semantyczne*, tł. B. Wolniewicz, Warszawa: PWN 1977.
- Geach Peter T., 1980, *Reference and Generality*, Ithaca: Cornell University Press, 231 p. 1st Edition 1962.
- Geach Peter T., 1971, Nazwy i orzeczniki, [w:] *Semiotyka polska : 1894-1969*, red. Jerzy Pelc, Warszawa: PWN, s. 283-290.
- Greniewski Henryk, 1970, *Sprawy wszystkie i jeszcze inne. O logice i cybernetyce*, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Grzegorzyczkowa Renata, 1996, *Wykłady z polskiej składni*, Warszawa: PWN.
- Hołówka Teresa, 1975, Kłopoty z podmiotem, *Studia Semiotyczne* VI, s. 133-145.
- Jodłowski Stanisław, 1976, *Podstawy polskiej składni*, Warszawa: PWN.
- Karolak Stanisław, 1972, *Zagadnienia składni ogólnej*, Warszawa: PWN.
- Karolak Stanisław, 1984, Składnia wyrażen predykatywnych, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego — Składnia*, red. Z. Topolińska, s. 11-212, Warszawa: PWN.
- Karolak Stanisław, 2002, *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*, Warszawa: SOW.
- Kiklewicz Aleksander, 2003, Podmiot i orzeczenie jako kategorie gramatyki funkcjonalnej, *Prace Językoznawcze* V, s. 117-139, UWM, Olsztyn.
- Klemensiewicz Zenon, 1969, *Zarys składni polskiej*, wyd. VI, Warszawa: PWN. 133 str. (Wyd. I 1953, Wyd. II rozszerzone 1957).
- Mathesius Vilém, 1929, Zur Satzperspektive im modernen Englisch, *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* 155.29 (1929): 202-210.
- Montague Richard, 1970, Universal grammar, *Theoria* 36 (1970), 373–398.
- Nagórko Alicja, 1996, *Zarys gramatyki polskiej*, wyd. I Warszawa: PWN. *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)* wyd. III. 1998, rozszerzone wyd. VII. 2003, liczne dodruki do 2009.
- Palmer Frank R., 1994, *Grammatical Roles and Relations*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pariante Jean-Claude, 1984, Grammaire et logique à Port-Royal, *Histoire Épistémologie Langage*, t. 6, fascicule 1, *Logique et grammaire*. pp. 57-75.

- Peregrin Jaroslav, 2011, There is no such Thing as Predication. *Conceptus - Zeitschrift für Philosophie*, Mouton De Gruyter. 29-51.
- Pollard Carl, Ivan Sag, 1994, *Head-driven Phrase Structure Grammar*, Stanford, Calif. CSLI Publications and Chicago: University of Chicago Press.
- Saloni Zygmunt, Świdziński Marek, 1998, *Składnia współczesnego języka polskiego*, Wyd. IV zmienione, Warszawa: PWN (wyd. I: 1988).
- Świdziński Marek, 1997, *Elementy gramatyki opisowej języka polskiego. Materiały do ćwiczeń* seria szósta. Warszawa: Wydział Polonistyki. Uniwersytet Warszawski.
- Tomasello Michael, 2003, *Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition*, Harvard University Press.
- Tomlin Russell S., 1997, Mapping conceptual representations into linguistic representations: The role of attention in grammar, In *Language and conceptualization*, Jan Nuyts, Eric Pederson (eds), Cambridge: Cambridge University Press, p.162-189.
- Wechsler Stephen, 1995, *The Semantic basis of argument structure*, CSLI Publications. Stanford.
- Włodarczyk André, 2008, Roles and Anchors of Semantic Situations, *Etudes cognitives / Studia kognitywne* VIII, SOW, Warszawa, 53-70. Także [w:] *Meta-Informative Centering in Utterances - Between Semantics and Pragmatics*, eds. Włodarczyk André, Włodarczyk Hélène, 2013, Companion Series in Linguistics N°143, Amsterdam: John Benjamins, 306, p. 3-20.
- Włodarczyk André, 2015, Informatyka szansą na rozwój naukowej lingwistyki, [w:] *Od informatyki i jej zastosowań do światopoglądu informatycznego*, red. Stacewicz Paweł, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, s. 117-136.
- Włodarczyk André, Włodarczyk Hélène, 2006, Subject in the Meta-informative Centering Theory, [w:] *Etudes cognitives / Studia Kognitywne* VII, Warszawa: SOW, 39-64.
- Włodarczyk André, Włodarczyk Hélène, 2008a, The Pragmatic Validation of Utterances. [w:] *Études cognitives / Studia Kognitywne* VIII, Warszawa: SOW, s. 117-128.
- Włodarczyk André, Włodarczyk Hélène, 2008b. Roles, Anchors and Other Things we Talk About: Associative Semantics and Meta-Informative Centering Theory. *Intercultural Pragmatics*, Vol. 5. No. 3., Berlin/New York: Mouton de Gruyter, p. 345-366.
- Włodarczyk André, Włodarczyk Hélène (eds.), 2013, *Meta-Informative Centering in Utterances - Between Semantics and Pragmatics*, Companion Series in Linguistics N°143, Amsterdam: John Benjamins, 306.
- Włodarczyk Hélène, 2009, Les Centres d'intérêt de l'énoncé et la cohérence textuelle en polonais et russe, *Revue des études slaves* LXXX/1-2, Institut d'Études Slaves, Paris, 13-32.
- Włodarczyk Hélène, 2012, L'emploi des pronoms personnels en polonais (par contraste avec le russe et le français). *La Lettre et l'esprit. Études à la mémoire de J. Breuillard* sous la dir. de S. Viellard, *Revue des Études Slaves*, t. LXXXIII/2-3, Institut d'Études Slaves, Paris, 617-648.
- Wróbel Henryk (2001) *Gramatyka języka polskiego*, Kraków: Od Nowa, s. 335.